

УДК 821.161.2.09-042.75

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-209-22>

**ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ДЕФОРМАЦІЇ У ПЕРЕКЛАДІ СУЧАСНОЇ
ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ С. ЖАДАНА
«ІНТЕРНАТ» ТА ЙОГО ПЕРЕКЛАДУ “THE ORPHANAGE:
A NOVEL”)**

**TRANSLATION DEFORMATIONS IN TRANSLATION OF MODERN
PROSE (CASE STUDY: THE NOVEL «ІНТЕРНАТ» BY SERHIY
ZHADAN AND ITS TRANSLATION "THE ORPHANAGE: A NOVEL")**

Каліщук Д. М.,

orcid.org/0000-0003-1952-5176

Scopus-Author ID: 57221915948

Researcher ID Web of Science: HLG-7138-2023

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

Волинського національного університету імені Лесі Українки

Статтю присвячено аналізу перекладацьких деформацій синтаксичного рівня в перекладі сучасної художньої прози. Художній переклад потрактовано як складний творчий процес, результатом якого є новий текст з (максимально) збереженою змістовою та концептуальною інформацією, проте з різного ступеня деформаціями формальних мовних синтактико-стилістичних та прагматичних ознак джерельного тексту, що можуть призвести до викривлень характеристики художнього образу твору, відхилень від авторського творчого задуму, тощо. Доведено, що поява перекладацьких деформацій різного рівня в художньому перекладі є неминучою і переважно зумовлена суб'єктивною концепцією перекладача в межах обраної стратегії перекладу. До деформацій синтаксичного рівня відносимо заміну складних речень – складносуриядних чи складнопідрядних – кількома простими реченнями, зміну порядку речень в межах абзацу, зміну порядку слів в реченні, пропуски повторів чи паралельних конструкцій, пунктуацію, відмінну від авторської, авторські додавання або пропуски членів речення чи вставних конструкцій в перекладі, тощо. Встановлено, що використання синтаксичних конструкцій, відмінних від авторських, може бути зумовлене і об'єктивними чинниками – структурними відмінностями обох мов, і суб'єктивними – свідомий вибір перекладачів під впливом обраної стратегії перекладу. Деформації синтаксичного рівня можуть змінювати темп розповіді, порушувати логічні зв'язки між частинами речень і, відповідно, зображеними подіями, давати читачу цільового тексту хибне уявлення про ситуацію та внутрішній стан персонажів твору. Таким чином деформується концептуально-змістові, жанрово-стилістичні характеристики джерельного тексту, його асоціативно-образна, емотивно-оцінна та сугестивно-символічна складові, комунікативний намір автора, створений ним художньо-образний світ.

Ключові слова: перекладацька деформація, об'єктивна деформація, суб'єктивна деформація, синтаксичні деформації, ідіостиль автора.

The article is devoted to the analysis of translation deformations on the syntactic level in modern prose translation. Literary translation is interpreted as a complex creative process that result of which is a new text with the preserved (to the maximum extent) content and conceptual information, but with deformations of formal linguistic syntactic-stylistic and pragmatic features of the source text of various degree, which may lead to distortions of the characteristics of imagery of the source text, deviations from the author's creative intent, etc. It has been proved that translation deformations of different level are unavoidable in literary translation and are mainly determined by the subjective concept of a translator within the translation strategy chosen. Syntactic deformations include substitution of several simple sentences for composite sentences – both compound and complex, changes in the order of sentences within a paragraph, changes in the order of sentence members, omissions of repetitions or parallel constructions, punctuation different from the author's one, translators' additions and omissions of sentence members or parenthetical phrases, etc. It has been defined that usage of syntactic structures different from the ones in the source text may be determined by objective factors, namely systemic differences of the two languages, as well as

subjective factors, i.e. conscious translators' choice under the influence of the chosen translation strategy. Syntactic deformations may change the pace of narration, violate logical relations among parts of sentences and hence the events described, provide target text readers with wrong image of the situation and characters' inner state. Therefore, conceptual-content and genre-stylistic features of the source text are deformed, as well as its associative-figurative, emotional-evaluative and suggestive-symbolic components, communicative intention of the author, imagery created in the source text.

Key words: translation deformation, objective deformation, subjective deformation, syntactic deformations, author's idiosyncrasy.

Постановка проблеми. У сучасному перекладознавстві, попри значні напрацювання щодо перекладацьких перетворень у художньому перекладі, їх типології, передумов застосування тощо, предметом дискусії є доцільність використання таких перетворень, їх сприяння адекватності перекладу, здійснення впливу на читача цільового тексту порівняно із впливом джерельного тексту, ступінь деформації джерельного тексту і, відповідно, художньо-образного світу, створеного автором, допустимість деформацій різного рівня відповідно до обраної перекладачем стратегії перекладу. Переважна більшість досліджень присвячена аналізу перекладів художніх творів різних авторів різних епох з іноземних мов на українську, тоді як деформації у перекладах творів сучасних українських авторів іноземними мовами не отримують достатньої уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному та зарубіжному перекладознавстві проблемі перекладацьких перетворень у художньому перекладі присвячено чимало праць. У зарубіжних перекладознавчих студіях побутує думка, що поява деформацій у контексті перекладності/неперекладності художнього тексту є неминучою [1]. Доволі активно обговорюються розроблені А. Берманом деформаційні тенденції [2], які сучасні теоретики та практики в галузі перекладу оцінюють доволі неоднозначно і часто критикують, трактуючи їх як систему факторів, що змушують перекладача відступити від головної мети [2] у спробі створення зрозумілішого чи повнішого варіанта в цільовій мові, ніж джерельний текст [3], наголошуючи на негативних явищах культурологічного характеру [4], які можуть бути спричинені застосуванням певних деформацій, що зумовлені суб'єктивним вибором перекладача в процесі художнього перекладу в межах обраної стратегії перекладу.

Проте, є чимало праць, у яких Берманівські деформаційні тенденції не так активно критикуються, а радше трактують як творчі перекладацькі перетворення, яких неможливо уникнути, оскільки художній переклад має за мету не лише адекватне відтворення змісту джерельного тексту, а й його впливу на читача, його естетичної, експресивної та ін. функцій, які майже ніколи не можна передавати дослівно чи буквально [5].

Вітчизняні науковці трактують перекладацьку деформацію як одну з локальних стратегій перекладу [6; 7 та ін.], як комплексне явище в системі перекладацьких перетворень, яке охоплює і об'єктивний процес мовних перетворень на всіх рівнях текстової організації, і суб'єктивний аспект перекладацьких змін, зумовлений багатозначністю семантики і прагматики певних одиниць оригіналу, особливостями психологічно-мовної особистості перекладача та його творчим вибором [8] тощо.

О. Чередниченко вважає появу перекладацьких деформацій цілком допустимим явищем, оскільки у разі незбігу систем джерельної та цільової мов такі відхилення сприяють збереженню національної та стилістичної специфіки джерельного тексту, розширенню виражальних можливостей цільової мови та культури [9].

Відповідно до обраних критеріїв дослідження перекладацькі деформації поділяють на суб'єктивні та об'єктивні [8], прагматичні, семантичні, стилістичні та синтаксичні [10; 11], змістові і мовні, лінгвальні та екстралінгвальні [12]. Однак, на сьогодні трактування поняття перекладацької деформації, типів, причин та наслідків залишається суперечливим і недостатньо дослідженим, особливо в контексті розуміння, де закінчується перекладацька трансформація і починається перекладацька деформація.

Мета дослідження. Наше дослідження має за мету здійснити аналіз перекладу англійською мовою роману-подорожі С. Жадана «Інтернат» [13] – “The Orphanage” [14], що вийшов друком у 2021 році у видавництві Yale University Press, перекладачі – Isaac Stackhouse Wheeler та Reilly Costigan-Humes; виявити та проаналізувати перекладацькі деформації на синтаксичному рівні.

Виклад основного матеріалу. У процесі перекладу текст, а особливо художній текст, може отримувати різноманітні інтерпретації і, відповідно, можуть існувати різні версії перекладу того самого джерельного тексту. Йдеться не лише про системні відмінності між джерельною та цільовою мовами, багатозначність семантики, варіативність денотативних чи конотативних значень, які можуть бути об’єктивними причинами для цього. Особистість перекладача також відіграє важливу роль.

Процес художнього перекладу є особливо складним, оскільки перекладачу потрібно працювати не лише з лінгвістичними обмеженнями, але й з культурними відмінностями, в тому числі концептуальними та ідеологічними. Обізнаність з культурою цільової мови є необхідною умовою для її адекватного відображення в джерельному тексті. Перекладач художнього тексту – це і читач, і інтерпретатор, і, врешті, творець, який засобами цільової мови, застосовуючи різноманітні перекладацькі перетворення, створює нову реальність [15].

Як зауважує Засекін С. В., художній переклад – складний творчий психолінгвальний процес семіотичного перетворення перекладачем джерельного тексту в текст цільовою мовою. Наслідком цього процесу є породження когнітивно асиметричного нового тексту із збереженою концептуальною інформацією, проте з різним ступенем деформованості синтактико-стилістичних і прагматичних рис першоджерела [16].

Попри чималі напрацювання щодо проблематики перекладацьких перетворень в художньому перекладі, їх доцільності та (ступеня) допустимості, у аналізі перекладацьких деформацій досі є чимало прогалин. В багатьох розвідках, присвячених аналізу перекладацьких деформацій у художньому перекладі, наголошується, що особливої уваги заслуговує проблема співіснування об’єктивного та суб’єктивного аспектів [17; 18; та ін.] у перекладі. У вторинній комунікації об’єктивна точність відтворення одиниць джерельного тексту та суб’єктивне особистісне ставлення перекладача формують у сукупності цілісну прагматику перекладу. Сума конкретних семіотичних перетворень виникає в результаті матеріалізації суб’єктивної концепції перекладача, що обрав певну стратегію. Таким чином, суб’єктивна площина породжує реальні об’єктивні зміни в джерельному тексті і навпаки – об’єктивно-мовні перетворення у цільових текстах через мовну асиметрію можуть породжувати суб’єктивну деформацію [8].

У сучасних перекладознавчих студіях за критерій аналізу перекладацької деформації обирають категорію ідіостилію автора, вивчення особливостей адекватного відтворення якої вважають можливим через дослідження взаємозумовленої системи кількісних характеристик тексту та їх якісних параметрів [8, ст. 216]. Для запобігання втратам в цільовому тексті основних концептуально-змістових, жанрово-стилістичних тощо характеристик джерельного тексту, адекватного відтворення ідіостилію автора, перекладачі мусять взяти до уваги взаємозв’язок між кількісними характеристиками тексту, під якими розуміють мовні одиниці на різних рівнях – морфологічному, лексичному, семантичному, синтаксичному, тощо та їх якісними параметрами, до яких включають комунікативний намір автора/перекладача, характеристику художнього образу твору, модальність автора тощо [8]. Обов’язковою умовою адекватного відтворення авторської модальності у цільовому тексті є врахування як її об’єктивно-мовних, так і прагматичних маркерів.

Індивідуально-художній стиль автора вважають таким об’єктивним чинником, який не залежить від особистості перекладача. Єдиною метою перекладу повинне бути його адекватне відображення [19; 20]. Вибір стратегії перекладу для досягнення цієї мети можливий лише після кількаразового прочитання перекладачем джерельного тексту.

У нашому аналізі перекладу англійською мовою роману-подорожі С. Жадана «Інтернат» [13] – “The Orphanage” [14], ми сфокусували увагу на перекладацьких деформаціях на синтак-

сичному рівні, зумовлених свідомими чи підсвідомими рішеннями перекладачів щодо вибору певних мовних засобів чи структур цільової мови для передачі інформації джерельного тексту, що призвели до викривлення змістової складової джерельного тексту та створення образів та уявлень, відмінних від авторських.

Синтаксичні деформації в тексті перекладу можна вважати системними, оскільки особливий ритм прози С. Жадана, частотні повтори, використання паралельних конструкцій, специфічна пунктуація та побудова речень тощо, що є ознаками його авторського стилю, непросто відтворити та зберегти при перекладі. У цільовому тексті спостерігаємо, що використання синтаксичних конструкцій, відмінних від джерельного тексту, які не завжди зумовлені об'єктивними чинниками – структурними відмінностями обох мов, часто змінює темп розповіді, порушує логічні зв'язки між частинами речень і, відповідно, зображеними подіями, подекуди дає читачу цільового тексту хибне уявлення про ситуацію та внутрішній стан персонажів твору.

До деформацій синтаксичного рівня відносимо зміну порядку слів в реченні, зміну порядку речень в межах абзацу, заміну складних речень – складносурядних чи складнопідрядних – кількома простими реченнями, авторські додавання членів речення чи вставних конструкцій в перекладі, пропуски повторів чи паралельних конструкцій, пунктуацію, відмінну від авторської, тощо. Кожен випадок прийнятого перекладачами рішення щодо використання синтаксичних структур чи конструкцій, відмінних від джерельного тексту, заміни, пропуску чи додавання потребує ретельного аналізу, оскільки не завжди призводить до викривлення змістових елементів в межах тексту, неадекватного відтворення комунікативного наміру автора, ознак художнього образу, створеного в джерельному тексті, а радше може бути обґрунтованим і чи не єдиноможливим в конкретному випадку, тобто йдеться про трансформації. У нашому дослідженні ми розглядаємо лише випадки об'єктивної деформації синтаксичного рівня, що призводять до суб'єктивних деформацій, суттєвих відхилень від художнього завдання автора, викривлення створеного ним художньо-образного світу.

Роман «Інтернат» розповідає про життя шкільного вчителя протягом трьох зимових днів під час війни на Донбасі в 2015 році. Це локальна історія конкретного чоловіка – вчителя Паші, його поведінки, цілей, мотивів, відчуття загубленості в час страшної небезпеки, коли за лічені години може змінитись усе життя, спроба показати війну очима пересічної людини, яка перебуває на лінії фронту. Автор майстерно відтворює ситуацію, передає напругу, емоції та почуття за допомогою не лише лексичних, але й синтаксичних мовних засобів. Розглянемо кілька фрагментів, у перекладі яких виявлено деформації синтаксичного рівня, подекуди в поєднанні з елементами деформацій інших рівнів. Наприклад:

Мав би говорити державною, панікує Паша, державною, місяць тому тут стояла частина звідкись з Житомира, ще сміялися з того, як він ковзав з мови на мову [13].

“He must be speaking some official language”. Some unit from Zhytomyr was stationed here a month back. They were Ukrainian speakers, so they laughed at him for sliding back and forth between languages [14].

У наведеному фрагменті бачимо заміну еліптичного речення повним *Мав би говорити державною – He must be speaking some official language*, що знижує образність оповіді, віддаляє від розмовно-побутового стилю, у якому переважно описані всі роздуми головного героя. Недоцільним вважаємо пропуск повтору *державною, ... державною*, що разом із своєрідними «словами автора» *панікує Паша*, які теж пропущені в перекладі, описують внутрішній стан Паші – паніку, яка його охоплює, і створюють відчуття посилення цього стану. У перекладі це втрачено, таким чином відбулась деформація асоціативно-образної та емотивно-оцінної складових. Додане перекладачами пояснення *They were Ukrainian speakers* могло б бути виправданим з огляду на те, що читач цільового тексту може бути не обізнаний з реаліями мовної ситуації в Україні (протиставлення «звідкись з Житомира» Донбасу), проте, на нашу думку,

це не доречно, оскільки таким чином перекладачі надміру експлікують те, що було закладено автором імпліцитно, порушуючи його творчий задум.

У наступному фрагменті спостерігаємо схожі тенденції:

Паша теж виходить у коридор і криком розганяє клас: додому, кричить, давайте додому, нічого тут стояти [13].

Pasha steps out, too. "Go home, quit standing around." [14].

У перекладі пропущено два випадки повторів *криком розганяє клас ... кричить*, що взагалі вилучене в перекладі, та *додому ... додому*, у перекладі – *Go home*. Такі перекладацькі рішення вважаємо недоцільними, оскільки порушується прагматика цілого твору, знижується ступінь його емотивності. Використання автором численних повторів, паралельних конструкцій, які можуть видаватись надмірними для перекладачів (чи редактора), допомагає описати напругу, у якій перебувають персонажі, швидкість чи миттєвість дій, що здаються безкінечними, тощо. Використання пунктуації прямої мови в цільовому тексті змінює перспективу розповіді з авторської, який разом з читачем ніби спостерігає за тим, що відбувається, на розповідь від самого героя, виводить його на перший план.

Наступний фрагмент ілюструє приклад синтаксичних деформацій, що полягають у зміні типу питання та пропуску паралельних конструкцій:

– *Ви не історію викладаєте?* – прискипливо дивиться на Пашу. – *Ні,* – відповідає Паша, – *не історію* [13].

"Do you teach history?" he scrutinizes Pasha. "Nah," Pasha answers [14].

Заміну питально-заперечного речення на питальне у цільовому тексті вважаємо недоречною, оскільки за такого варіанту перекладу втрачено відчуття підозрливості, недовіри, яким просякнута уся описана ситуація, смисли та настрої джерельного тексту не відтворено. Окрім того, не відображення в перекладі повтору *не історію* у поєднанні зі сленговим *Nah* змінює комунікативний намір автора зобразити втому, роздратування, відчуття майже приреченості головного героя.

Розглянемо ще один фрагмент, у якому спостерігаємо одразу кілька прийомів, що призводять до суттєвих деформацій цільового тексту:

Вони всі бачать, думає він, всі бачать, як мені страшно, який я переляканий, дивляться на мене, ніби я клоун, думає Паша, я і є клоун, нагадує він собі, що я сюди припхався, що я тут забув? [13].

"They can all see," Pasha thinks. "They can all see how scared I am, how freaked out I am. They are looking at me like I'm some sort of clown. Well, I am a clown. Why the hell did I come all the way down here anyway?" [14].

Зауважуємо, що в тексті перекладу немає паралельних конструкцій *думає він, думає Паша,* – *Pasha thinks*, довге складне речення в перекладі розбите на шість окремих речень різних типів, вилучено текстовий фрагмент *нагадує він собі*, використано пунктуацію прямої мови. Усі ці перетворення призвели до зниження темпу розповіді – в джерельному тексті спостерігаємо велику кількість таких довгих речень, які подекуди утворюють цілий абзац, що є ознакою ідіостилу автора. Таким чином автор може тримати читача у постійній напрузі, зануривши у описані події і внутрішній світ персонажів, які перебувають у вирі цих подій. Окрім того, через використаний перекладачами варіант пунктуації, наведений фрагмент цільового тексту не сприймається як внутрішнє мовлення Паші, зникло відчуття хаотичності його думок.

Висновки. Отже, проведений аналіз дає змогу стверджувати, що у художньому перекладі поява перекладацьких деформацій різного рівня є неминучою. Вони можуть бути спричинені об'єктивно-мовними чинниками, скажімо, через мовну асиметрію і в результаті призводити до суб'єктивних деформацій, або ж суб'єктивними рішеннями перекладача в межах обраної стратегії перекладу, результатом чого є зміни формальних характеристик тексту. Для адекватного аналізу перекладацьких перетворень врахування взаємозв'язку об'єктивного та суб'єктивного аспектів перекладу є обов'язковим.

Деформації синтаксичного рівня є особливо частотними у перекладі роману С. Жадана «Інтернат» англійською мовою – “The Orphanage: A Novel”, частково через особливості його ідіостилю. Серед найчастотніших можна виокремити численні пропуски повторів та паралельних конструкцій, пунктуація, відмінна від авторської, зміна порядку речень, зміна порядку членів речення, заміна складних довгих речень кількома простими тощо. Вибір синтаксичних засобів, відмінних від авторських, не завжди доречний, у проаналізованих фрагментах призводив до викривлень комунікативного наміру автора, деформації асоціативно-образної та емотивно-оцінної складових джерельного тексту, зниження темпу розповіді та напруги, давав читачу цільового тексту хибне уявлення про ситуацію та внутрішній світ героїв.

Перспективами подальших досліджень вважаємо аналіз перекладацьких деформацій різних рівнів у перекладах творів сучасних українських авторів англійською мовою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Miller H. J. *Border Crossing, Translating Theory. The Translatability of Cultures: Figurations of the Space Between*. California: Stanford Univ. Press, 1996. P. 207–224.
2. Berman A. *Translation and the Trials of the Foreign*; tr. by L. Venuti. *The Translation Studies Reader*. Devon: Florence Production Ltd., 2004. P. 276–289.
3. Chapman R. *Between Languages and Cultures: Colonial and Postcolonial Readings of Gabrielle Roy*. Canada: McGill-Queen's Univ. Press, 2009. 308 p.
4. Cooper D. L. *Vasilii Zhukovskii as Translator and a Protean Russian Nation. Contexts, Subtexts and Pretexts: Literary Translation in Eastern Europe and Russia*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co., 2011. P. 55–79.
5. Vamenani F., Sadeghi M. An Examination of Berman's Negative Deformation Tendencies on Persian Translation of Tess of the d'Urbervilles Novel. *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*. Volume 7, Issue 5, 2018. P. 135–143.
6. Андрієнко Т. П., Фролова І. Є. Стратегії спілкування та стратегії перекладу. Переклад у дослідженнях представників харківської школи: колективна монографія. Кафедра теорії та практики перекладу англ. мови Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Вінниця: Нова Книга, 2013. С. 211–228.
7. Топачевський С. Перекладацька деформація як локальна дискурсивна стратегія. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*, 136. 2015. С. 117–120.
8. Ребенко М. Ю. Двохаспектна природа перекладацької деформації у художньому перекладі. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2014. Випуск 4. С. 215–218.
9. Чередниченко О. І. Про мову і переклад. К.: Либідь, 2007. 248 с.
10. Карабан В., Ребенко М. Природа перекладацьких деформацій. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія*. 2007. № 41. С. 27–31.
11. Стахмич Ю. С., Цвеловська В. С. Перекладацькі деформації у художньому перекладі (на матеріалі українського перекладу роману С. Кінга «11/22/63»). *Наукові записки національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 3(71). С. 122–124.
12. Кушнір Л. Зіставний аналіз мовно-змістових деформацій в українському та російському перекладах роману Дж. Р. Р. Толкіна “The Lord of the Rings” за авторством А. Немирової. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2014. № 4 (281). С. 210–216.
13. Жадан С. *Інтернат*. Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017. 336 с.
14. Zhadan, S. *The Orphanage: A Novel*. URL: <https://nook.barnesandnoble.com/products/9780300258158>
15. Das V. K. *A Handbook of Translation Studies*. New Delhi: Atlantic Publishers, 2005. 273 p.
16. Засекін С. В. Психолінгвальні закономірності відтворення художнього тексту в перекладі (на матеріалі англійської та української мов): автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10. 02.16, Харків. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. Харків, 2020. 36 с.
17. Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 332 с.
18. Полюжин М. М. Когнітивно-прагматичні механізми іллокутивних моделей мовлення. Проблеми романо-германської філології: зб. наук. праць.. Ужгород: Патент, 2002. С. 9–16.
19. Коптілов В. В. Першотвір і переклад. [Роздуми і спостереження]. К.: Дніпро, 1972. 214 с.
20. Науменко А. М. Типи перекладу і адекватністю *Вісник СумДУ: зб. наук. праць. Серія: Філологічні науки*. Суми: Вид-во СумДУ, 2003. № 4(50). С. 176–183.